

ӨТЕГЕН АЙЖАНОВТЫҢ ДӨРЕТИҰШИЛИК МИЙРАСЫ

Утамбетова А.Ж.

Филология илимлері кандидаты, үлкен илимий хызметкер
ӨзРИАҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеу институты Нөкис қаласы

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15710395>

Белгили прозаик жазыушы Өтеген Айжанов 1925-жылы 25-январьда Мойнак районының 10-ауыл кеңесінде тууылған.

Ө.Айжановтың дөретиушилиги Мойнак балықшыларының турмысы менен тығыз байланысly. Оның дөретпелерінде Арал балықшыларының өмири өзиниң көркем сәулелениуин тапты.

Ол 1943-1944-жыллары екннши жәхән урысына қатнасады хәм ауыр жарадар болып, соңынан ауылда муғаллим болып ислейди. 1950-жылы Ташкенттеги юридикалық мектепти тамамлап, Қарақалпақстан Республикасы Министрлер Кеңесінде хызмет атқарады (1950-1952), социаллық тәмийнат министрлигинде аға инспектор болады (1952-1954). Ө.Айжановтың «Толқын» атлы биринши гүрриңи 1950-жылы «Қызыл Қарақалпақстан» газетасында дағазаланды, биринши топلامы «Балықшы жигит» деген ат пенен 1955-жылы жарыққа шықты. «Намыс» атлы повести 1960-жылы басылды. Жазыушыны көпшиликке танытқан «Арал қушағында» романы (1958) болды. Роман 1975-жылы екннши мәртебе басылды. Бул шығарма қарақалпақ прозасының тарийхында белгили қубылыс болды.

Ө.Айжанов 1960-жылы 35 жасында дүньядан өтті. Ол усы азғана өмириниң ишинде әдебият тарийхында аты қалғандай көркем шығармалар дөретип кетти. Уллы Ұатандарлық урыс жылларында жан-тәнин аямай немец фашистлеринен Ұатанды қорғауға қатнасты, урыстан соңғы жыллары ол биринши шығармаларын жәриялады. Жазыушы дүньядан өткеннен соң «Устаз хәм шәкирт» (1969) повести жәрияланды.

Ө.Айжановтың гүрринлериниң тематикасы бай, ортаға қойған мәселелери турмысшаң, тәрбиялық әхмийети күшли, идеясы жоқары хәм көркем. Ол турмыста бизиң менен бирге жасап атырған адамлардың арасындағы жарамсақ жағымпаз еки жүзли, жалатай, парахор адамларды қатты сатира оғына түйрейди, оларды аямастан өткир тил менен әшқара етеди. Оның гүрринлеринде адамның кемшилигиниң үстинен күлсин мейли, яки оның айырым айыптарын айтып әшқара етсин мейли барқулла жазыушы Адам деген атты ардақлап оны жоқары қойып хұрметлейтуғын идея береди. Жазыушы оқыушысына хәқыйқат

мазмундағы адам болыўды үйретеди, Адам деген атқа нуксан келтиретуғын хәр қандай жарамас ислерден бойын ала қашатуғын идеяны оятады.

«Пальто» гүрриңинде жазыўшы турмыс ҳақыйқатлығында ушырасатуғын бир сюжет арқалы адамның ең жоқарғы баҳасы-адамгершилик екенлигин ортаға қояды. Гүрриң қахарманы Мырзабек ушын турмыс пүтинлей басқаша, ол адамларды адамгершилиги арқалы емес, ал жумыс орны арқалы таныйды. Ол усындай өзиниң алдына қойған планлары иске асыўы ушын Сержанның үйине тойға хызмет етиўге келеди. Оның мақсети жасы киши болып тойға хызмет етиў емес, ал тойға шақыртылған үлкен хызметтеги адамларға хызмет етип бир көзге түсиў олар менен танысып қалыў ушын. Ол қәпелимде алжасады, фронтқа қатнасқан, бир қолы жоқ кисини үлкен жумыстағылардың бири деп түсинип қалады да оның пальтосын шешиўге жақынласады, бирақ ол тез оның басқа адам екенлигин түсинип қолын тартып алады. Майып киси пальтосын шешиўге жәрдем сорасада ол жақынласпайды. Бундай жарамсақ адамлар ғана усылай ислей алады! Ал үлкен хызметтеги адам келгенинде ол өзин умытып оның пальтосына асылады. Муратов оның орынсыз жарамсақланғанын жақтырмай қасына жақынластырмайды. Мине, енди өзиниң нийетине жете алмаған жарамсақ усылай пәнт жейди. Жазыўшы қахарманын усылай әшкара етип, бундай адамлардың өзлериниң нийетине жетиў ушын хәр қандай курбанлыққа таяр туратуғынын берип, оларды ашшы сатира отыңда әшкара етеди.

Ө.Айжанов өткир сатирик болыў менен бирге ол шебер юморист жазыўшы. Ол қахарманларына гейде хәзил-дәлкек аралас сақый күлкиси менен қарайды оларды өмирди суйиўге, бул дүньяның гөззаллығын баҳалаўды дүньяны күлките толтыратуғын адам болыўды нәсиятлайды. «Жийен» гүрриңинде баласы менен жийенин излеп киятырған қахарман менен ушырасамыз. Оның баласына әңгимеси бойынша жийени бул дүньядағы қарар көзи ең жақын туўысқаны, көптен бери олар бир-бирин көрмеген, мүмкин жийени сағыныпта жүрген шығар. Мине, усындай шийрин қыяллар менен алыстан излеп киятырған кисиниң алдынан баласын шыбық пенен куўып жүрген жийени шығады. Ол дайысын көрип бираз турады да, қайтадан баласын куўыўын даўам етеди. Мине усы деталь арқалы жазыўшы адамлар арасындағы айтып тил менен жеткизиў мүмкин емес өкпени береди, күни менен толып тасып сөйлеп киятырған дайысы жийениниң мына күтип алыўын көрип қатты пушайман жейди. Ө.Айжановтың гүрриңлериниң барлығында дерлик усындай қысқа турмыс эпизодынан үлкен турмыс шынлығы ашылады оннан терең мазмундағы идея ашылады.

Ө.Айжановтың «Арал кушағында» романы қарақалпақ романшылығында ең жақсы жетискенликлердиң биринен есапланады. Роман Уллы Ыатандарлық урыс

жылларында Арал балықшыларының фронт ушын жан аямай гүрескен қахарманлық ислери туўралы жазылған Роман қахарманлары – тылда мийнет еткен адамлар болып, ортаға қойылған мәселе-тылдағы қахарманлықты сүүретлейди.

Романда «Қызыл нур» колхозы балықшыларының турмысы дыққатқа алынған. Романның сюжетиниң орайына балықшы Ерназар ғаррының семьясы турады. Ол аўдарыспаққа шекем адам есабына алынбай күнин зордан көрген жалаңаяқ дийхан, ал жаңа заман орнағаннан кейин ол қурғын хожалық болып бахытлы турмыста жасайды үш улы еки келини бар. Енди усындай бахытлы турмысын қызғанған немец фашистлерин жоқ етиўди ол фронтқа атланған улларынан талап етеди. Оның үлкен уллары Бегдулла менен Сағыйдулла фронтқа бириншилер қатарында атланып душпан менен қахарманларша алысады. Жазыўшы романда усы семьяның фронт ушын жан аямай ислеген ҳадал хызметин мақтаныш етеди.

Ө.Айжанов 1959-жылдан Жазыўшылар аўкамының ағзалығына қабылланды. Ол талантлы жазыўшы сыпатында қысқа өмириниң ишинде бир неше гүрриңлерин, повестлери менен романын келешек әўладларға жақыннан танытып үлгерди.